CUDES JOURNAL CURRENT DEBATES IN SOCIAL SCIENCES

Öksüz, M. & Aydın, M. (2022). Ekonomik Kriz Dönemlerinde Sosyal Harcamalar: 1990 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 5(2), 97- 117.

Research Article

Ekonomik Kriz Dönemlerinde Sosyal Harcamalar: 1990 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi[1]

Social Expenditures During the Economic Crisis: An Evaluation in the Context of the Post-1990 Crises in Turkey

Dr. Mehtap ÖKSÜZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
mehtapoksuz@comu.edu.tr
0000-0001-5862-5079

Prof. Dr. Murat AYDIN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
murataydin@comu.edu.tr
0000-0002-4868-1429

DOI: http://dx.doi.org/10.29228/cudes.66670

Makale Bilgisi

Geliş: 24.07.2022
Onay: 18.09.2022

Anahtar Sözcükler: Ekonomik Kriz, Sosyal Harcamalar, Türkiye

ÖZ

Ekonomik krizler; mikro, makro, cari, borç ve bankacılıkla ilgili birçok göstergenin bozulduğu, ülke ekonomisinin çıkmaza girerek ağır darbe aldığı dönemlerdir. Bu dönemlerde devletler tüm enerjilerini ekonomik göstergelerdeki bozulmaların getirdiği kayıp ve riskleri onarmaya harcarken, toplumlar gelir kayıpları, refah kayıpları ve yoksullukla mücadele etmektedir. Devletin, toplumun bu mücadelesinde yanında olduğunu göstermesi ve sosyal yapıyı koruması için başvurduğu araç ise sosyal harcamalardır. Çünkü sosyal harcamalar toplumsal faydayı artırmaya yönelik harcamaların bütünüdür. Bu harcamalar olağan dönemlerde zaten önemini korurken, ekonomik kriz gibi olağanüstü dönemlerde çok daha önemli hale gelmektedir. Bu çalışmanın amacını, Türkiye'de 1990 sonrasında meydana gelen ekonomik krizlerde sosyal harcamalar ve alt bileşenleri olan eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım (sosyal hizmet) harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla içindeki paylarının yazın taraması kapsamında incelenerek ortaya konulması oluşturmaktadır. Yapılan incelemenin sonucunda; 1994 ekonomik krizi hariç olmak üzere ele alınan 1999, 2000/2001, 2008/2009, 2018/2019 ve 2020 Covid-19 pandemisi dönemlerinde sosyal harcamaların artış gösterdiği ortaya konulmuştur.

Article Info

Received: 24.07.2022
Accepted: 18.09.2022

Keywords: Economic Crisis, Social Expenditures, Turkey

Abstract

Economic crises are the periods when many indicators related to micro, macro, current, debt and banking deteriorate, and the country's economy is hit by a dead end. In these periods, while states spend all their energies to repair the losses and risks brought about by the deterioration in economic indicators, societies struggle with income losses, welfare losses and poverty. The instrument that the state uses to show that it stands by the society in this struggle and to protect the social structure is social expenditures. Because social expenditures are all expenditures aimed at increasing social benefit. While these expenditures maintain their importance in ordinary periods, they become much more important in extraordinary periods such as economic crisis. The aim of this study consists of revealing and examining the shares of social expenditures and their sub-components education expenditures, health expenditures, social security and social assistance (social service) expenditures in Gross Domestic Product in the economic crises that occurred after 1990 in Turkey within the scope of literature review. As a result of the study, it was revealed that social expenditures increased during the 1999, 2000/2001, 2008/2009, 2018/2019 and 2020 Covid-19 pandemic periods, excluding the 1994 economic crisis.

[1] Bu çalışma, Prof. Dr. Murat AYDIN danışmanlığında Mehtap ÖKSÜZ tarafından Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Maliye Anabilim dalında hazırlanan "Ekonomik Krizlerde Sosyal Harcamalar: Türkiye Üzerine 1990 Sonrası Makroekonometrik Bir Analiz" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Ekonomik krizler sadece ekonomik yapıyı alt üst etmekle kalmamakta görünenin aksine aynı zamanda toplumsal yapıyı ve sosyal gelişmeyi de bozmaktadır. Toplumsal yapının onarımı ve sosyal gelişimin desteklenmesi noktasındaysa sosyal harcamalar önem kazanmaktadır. Çünkü bu dönemde yönetenlerin dezavantajlı veya savunmasız grupların yaşam standartlarını desteklemek için sorumluluk alması ve ekstra çaba harcaması gerekmektedir. Oysa yaşanan kriz dönemlerinde uygulanabilecek bir daraltıcı maliye politikası, sosyal harcamalarda istenilenin aksine düşüş meydana getirebilmektedir. Sosyal devlet işlevlerinin en gerekli olduğu dönemler olarak ön plana çıkan bu dönemlerde devletin kamu harcamalarını kısması, özellikle toplumsal faydası yüksek sosyal harcamalarda kısıntıya gitmesi ve/veya sosyal harcamalar yaparken kendi seçmeni doğrultusunda ayrım yapması krizleri ekonomik boyutunun ötesine taşıyarak toplumsal krize dönüştürebilmektedir. Sosyal harcamalar temelde düşük gelirli haneler, hastalar, engelliler, yaşlılar, işsizler ve gençleri kapsadığı için hem yoksullukla mücadelede hem de yaşanabilecek ekonomik krizlerde sosyal korumanın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kamunun bu rolü, doğru zamanda ve doğru şekilde kullanıldığında hassas grupları, sosyal ve politik istikrarı, gelir ve fırsat eşitliğini koruması mümkün görünmektedir. Bu da kriz dönemlerinde sosyal harcamaların önemini artırmaktadır. Öte yandan sosyal kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı sosyal devlet anlayışının gelişmişliği açısından da önemli bir göstergedir. Ayrıca o ülkede yaşayan vatandaşların refah seviyesini de ortaya koymaktadır. Ekonomik kriz dönemleri olağanüstü dönemler olduğu için bu dönemde yapılan sosyal harcamalar olağan dönemlere göre çok daha fazla önem kazanmaktadır.

Yazın taramasında sosyal harcamaları ele alan pek çok çalışmaya rastlanmaktadır. Ancak kriz dönemlerinde sosyal harcamaların seyrini ele alan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle bu çalışmada, 1990 yılı sonrası Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerde sosyal harcamalar ele alınacaktır. Bu amaca yönelik olarak başlangıçta ekonomik kriz ve sosyal harcama olgusuna değinilecek, daha sonra Türkiye'de yaşanan ekonomik krizler (1994, 1999, 2000/2001, 2008/2009, 2018/2019 ve 2020 Covid-19 pandemi krizi) genel hatlarıyla ele alınarak, sosyal harcamaların seyri ve amacına uygun olup olmadığı incelenecektir. Ayrıca gelecekte yaşanacak ekonomik kriz dönemlerinde, hassas grupların sosyal faydasının korunması ve artırılmasına ilişkin çeşitli önerilerde bulunulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik krizler çeşitleri ve etkileri bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu krizlerin ortak niteliği bazıları için fırsat oluşturabilirken (genelde küçük bir kesim için), toplumun geneli için riskler oluşturmasıdır. Krizden önce bile birçok ülke ekonomik büyüme ile yeterli sayıda insana yakışır iş fırsatı yaratamamaktadır. Küresel istihdam oranı ise yüksek ekonomik büyümeye rağmen artmamaktadır. Ayrıca işlerin büyük çoğunluğu güvencesiz veya kayıt dışı olarak yapılmaktadır. Kadın ve erkeklerin meşru isteklerini gerçekleştirebilmeleri için yeterli fırsatlar sunulamamaktadır. Benzer şekilde genç kesim iş bulma konusunda birçok ülkede büyük zorluklar yaşamaktadır. Bunların büyük bir kısmı ise genellikle düşük vasıflıdır. Sosyal korumaya erişimin iyileştirilmesi, yüksek ekonomik büyümeye sahip ülkelerde bile yavaş bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu eğilimler, yakın ekonomik tarihte eşi benzeri olmayan, gelir eşitsizliklerinin önemli ölçüde genişlemesine yol açmıştır (ILO, 2011: v). Ekonomik kriz dönemlerinde ise bu durum daha da kötü bir hal almaktadır. Çünkü bu dönemlerde üzerine odaklanılan çoğunlukla mikro ve makro bazda ekonomik sorunlar ve bunlardan kurtuluş yolları olurken, hassas gruplar yaşanılan krizin de etkisi ile göz ardı edilebilmektedir. Ekonomik krizlerde göz ardı edilen bu kesimi aslında tüm yükü omuzlarında taşıyanlardır. Çünkü yeme-içme, ısınma, iletişim, ulaşım gibi insani haklarından ödünler vermektedirler. Bu yüzden kriz dönemlerinde sosyal devletin gerekliliği olarak devletlerin, vatandaşları krizin olumsuzluklarından korumak amacıyla sosyal harcamalar yapması kaçınılmaz gibi görünmektedir. Henri Shue'nun da temel insan hakları analizinde ifade ettiği üzere minimum seviyede ekonomik güvenlik, geçinme ve fiziksel güvenliğin sürekli olarak herkese garanti edilmesi gerekmektedir (Doğan, 2011: 18-19). Bu açıdan sosyal yönü kuvvetli olan bu tür harcamalar, halkı krizin tüm etkilerinden koruyamasa dahi mevcut gelir durumunu korumaya yardımcı olması ve daha büyük sosyal sorunların önüne geçmesi açısından önemli görünmektedir.

2.1. Ekonomik Kriz

İnsanlık tarihi boyunca ekonomik aktivitelerde dönemsel kırılmalar yaşanmış, düşüşler süregelmiş ve bu durum o dönemin düşünürlerini bu konular üzerinde araştırmalar yapmaya itmiştir. Örneğin, Antik Yunan'da Democritus'un üretimde arz fazlasının toplumsal yaşamı olumsuz etkileyebileceği fikri, milattan önce 6. yüzyılda dönemin yöneticisi Solon'un Yunanlıların borçlarını ödemede yapısal politika değişikliklerine gitmesi gerektiği ifadesi, tarih öncesi Mısır medeniyetinde insanların Nil nehrindeki taşkınların tarihlerini hesaplamaları ve üretim üzerindeki etkilerini ölçmeleri yaşanan kırılmalara karşı çözüm önerileri geliştirilmeye çalışıldığını göstermektedir (Kabadayı, 2013: 40).

Ekonomik krizlerin tarihinin bu kadar eski olmasına rağmen günümüzde dahi bu kavramın tanımı hakkında bir fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Ekonomik krizler karmaşık olaylar oldukları için ortaya çıkmalarını tahmin etmek doğası gereği sorunludur. Makroekonomik olguları karmaşık bir sistemin ortaya çıkan kalıpları olarak tanımlayan makroekonomik ajan temelli modeller, krizlere yol açabilecek koşullara ve nedenlere ancak biraz ışık tutabilmektedirler (Catullo, 2017). Bu yüzden ekonomik krizleri tarif etmek zor, tanımak ise kolaydır (Aydın ve Erdoğdu, 2008: 81). Krizin algılanışındaki farklılıklar ekonomik krizin genel geçer tanımının yapılamamasının bir diğer nedenidir (Aktaş vd., 2010: 3). Ekonomistler, ekonomik krizi ortaya çıkartan sebepleri göz önüne alarak çeşitli ekonomik kriz tanımları üretmeye çalışmışlardır. Keynes (2008: 268-269) ekonomik krizi, sermayenin marjinal etkinliğinde meydana gelen ani ve sert bir çöküş, Kibritçioğlu (2001: 175), piyasalardaki mal ve hizmetlerin fiyat ve/veya miktarlarında meydana gelen olağanüstü değişimler; Dursunoğlu (2009: 22) kaynağı genellikle iktisadi olan, içsel ve/veya dışsal nedenlerle oluşan ve oluştuğu alanda iktisadi, ticari, mali, sosyal, kültürel değişimlere neden olan olgu; Cazan Zafiu ve Cucos Saracu (2013: 21) bir sistemin içerisinde yer alan ve çok sayıda gerginlik veya çatışma gibi zorlukları içerisinde bulunduran bir dönem; Apak (2009: 6) ekonomide belli bir dönemde ani bir şekilde veya yanlış politikalar izlenmesi sebebiyle ortaya çıkan makroekonomik çöküntüler; Aktan ve Şen (2001: 1226) ekonomide beklenmedik bir biçimde aniden görünen olayların makro (ülke ekonomisi) ve mikro (firmaları) dengeleri belirgin şekilde bozacak sonuçlar meydana getirmesi durumu, Eğilmez (2017), ekonomik göstergelerin kötüleşmesiyle başlayan ekonominin işleyişini bozan ve geleceğine etki eden olumsuz durumlar, Hausmann vd. (2006: 6), işçi başına çıktı daralmasıyla başlayan ve bu daralmanın hemen öncesindeki çıktı değerine ulaştığında biten ve ortalama ekonomik büyümenin eşit ve negatif olduğu bir aralık olarak ifade etmişlerdir. Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu (NBER) ise ekonomik krizi reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'da birbirini takip eden en az iki çeyrek dönemde yaşanan üretim düşüşleri olarak tanımlamıştır (Kabadayı, 2013: 40).

Ekonomik krizlerin tanımında olduğu gibi nedenlerinde de belirsizlik söz konusudur. Çünkü ekonomik krizler tek bir nedenden ziyade birçok etkenin bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir (Alpagu, 2018: 1149; Catullo, 2017). Bilge (2010: 52) ekonomik krizlerin nedenlerini genel olarak dört ana grupta toplamıştır. Bunlar; makroekonomik yapıda sürdürülemeyen durum, ahlaki rizikolar ve ters seçim, finansal liberalizasyon ve sürü psikolojisidir. John Kenneth Galbraith ise ekonomik krizin nedenlerini gelirin kötü dağılımı, bankaların kötü yönetimi, kötü bir dış ticaret bilançosu, açgözlülük ve çok para kazanma isteği, borçla iş yapma ve kredi kullanımının kolaylığı olarak sıralamaktadır (Abanoz, 2012: 9). Aktan ve Şen (2001: 1227-1228) ekonomik krizlerin nedenlerini organizasyon içi ve organizasyon dışı olarak gruplandırmıştır. Buna göre, organizasyon dışı nedenler ülkede meydana gelebilecek tüm doğal afetleri (deprem, sel, yangın, iklim değişimi vb.) tanımlarken; organizasyon içi nedenler ise iktisadi, toplumsal, politik ve teknolojik muhtevalı olabilmektedir.

Ekonomik krizlerin tanımı ve nedenlerinin yanı sıra sınıflandırılmasında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu açıdan ekonomik krizler birçok farklı sınıflandırmaya tabi tutulabilmektedir. Dursunoğlu (2009: 28) yayıldığı alana göre içsel krizler ve global krizler, Gök (2010: 6) beklenmedik krizler, konvansiyonel krizler, izlenebilir krizler ve ikincil krizler, Abanoz (2012: 9-12) Asya krizi öncesi finansal krizler, bankacılık krizleri, sistematik ve uluslararası finansal krizler, ani durma (sudden stop[2]) krizleri, ikiz krizler, para krizleri ve reel sektör krizleri, Karabulut ve Saraç (2020: 377)

[2] Genel olarak uluslararası sermaye akımlarındaki keskin bir geri dönüş, ani durma (sudden stop) olarak adlandırılmaktadır. Bkz. (Varlık, 2006: 77).

ortaya çıkma nedenlerine göre iktisadi krizler ile mali krizler ve Delice (2003: 58) etkiledikleri sektöre göre reel sektör krizleri ve finansal krizler şeklinde sınıflandırmaktadır.

2.2. Sosyal Harcamalar

Sosyal harcama, ekonomik kriz gibi günlük yaşamda ve akademik yazında oldukça sık kullanılan bir kavram olmasına rağmen ne bilimde ne de politik ve istatistiksel pratikte tek tip bir kavramsal sınırı bulunmamaktadır (Schmähl, 2019: 53). Sosyal harcamaların dönemlere ve toplumlara göre değişiklik göstermesi belki de bunun en önemli sebebidir. Ülkelere göre farklılık gösteren sosyal harcama tanımlamalarının uluslararası kuruluşlarda da aynı şekilde ele alınması istatistiklerinde farklı sosyal harcama bileşenlerinin kullanılmasına sebep olmaktadır. Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü / OECD (2016: 190)'ne göre sosyal harcamalar, düşük gelirli hanelere, yaşlılara, engellilere, hastalara, işsizlere veya çocuklara yönelik yapılan ayni mal ve hizmet yardımları, nakdi yardımlar veya sosyal amaçlı vergi indirimlerini kapsamaktadır. Oysa Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) eğitim harcamalarını da sosyal harcamalar içerisine dâhil etmiştir (Çetin, 2019: 80). Avrupa Birliği (AB)'ne göre ise sosyal harcamalar, fonksiyonuna göre (hastalık/sağlık bakımı, engellilik, yaşlılık, hayatta kalanlar, aile/çocuklar, işsizlik, barınma ve sosyal dışlanma), diğer sosyal harcama birimlerine transferler, idari harcamalar, diğer harcamalar, cinsiyete göre emekli maaşı alanların sayısı ve net sosyal yardımlardan (sosyal yardımlar ve sosyal katkı paylarından ödenen vergilerin düşülmesi) meydana gelmektedir (Eurostat, 2021). Uluslararası kuruluşların sosyal harcama tanımları göz önünde bulundurularak sosyal harcamalar, toplumun dezavantajlı kesimlerine yaşamalarını idame ettirebilmesi için sağlanan ayni ve nakdi transferler ile sağlık ve eğitim gibi temel haklara herkesin eşit ve adil ulaşımını amaçlayan harcamalar olarak tanımlanabilir. Erdoğdu (2008: 6-10)'nun ifadesiyle ise toplumda refahı, adaleti ve eşitliği sağlamayı amaçlayan harcamalara sosyal harcamalar denilmektedir. Öte yandan OECD (2010: 200)'nin ifadesiyle sosyal harcamaları, ülkelerin dezavantajlı veya savunmasız grupların yaşam standartlarını desteklemek için ne ölçüde sorumluluk üstlendiğinin bir ölçüsü (OECD, 2010: 200) olarak tanımlamak da mümkündür.

Sosyal harcamaların tarihsel gelişimi sosyal devletin gelişiminden ayrı tutulamaz. Sosyal devlet terimi ilk olarak 1941 yılında Archbishop Temple tarafından kullanılmıştır. Ona göre sosyal devlet ekonomiye aktif ve kapsamlı müdahalelerde bulunan devlettir (Yay, 2015: 148). Sosyal devlet ile ortaya çıkan sosyal harcamaların altın yılları ise II. Dünya Savaşı sonrası 30 yıllık dönem (1945-1975) olmuştur (Özdemir, 2005: 159-162). Yine bu dönemde birçok OECD ülkesinde sağlık, eğitim, konut ve tam istihdama yönelik harcamalarda artış meydana gelmiştir (Ersöz, 2003: 127-128). Sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamaları sosyal devletin vazgeçilmez araçları olarak kabul edilmektedir. Bu harcamalar sağladıkları sosyal fayda nedeniyle devlet müdahalesini de bir anlamda gerekli kılmaktadır. Çünkü eğitimli ve sağlıklı bireyler toplumda beşeri sermaye stokunu artırarak, sosyal ve ekonomik fayda sağlarlar. Yüksek eğitim başarısı, hem bireysel geliri artırarak bireylerin refahını olumlu etkilemekte hem de toplumdaki eğitim seviyesinin yükselmesi ekonomik kalkınma ve büyümenin önünü açmaktadır (Murat ve İnam, 2020: 116-117). Sosyal harcamalar topluma yönelik harcamalar olup, özünde insana yönelik tüm harcamaları içermektedir. Toplumun bir kısmını veya tamamını etkilemesi ise harcamaların sosyal yönünü değiştirmemektedir. Yetimler, çalışamayacak durumda olanlar ve gazilere yönelik harcamalar kısıtlı nüfusa sahip bir kesime yönelik olmasına rağmen bu onun sosyal harcama olmasını değiştirmemektedir (Erdoğdu, 2008: 11).

Sosyal harcamaların kapsamı ve bileşenlerinin hem yerel hem de uluslararası düzeyde farklılıklar göstermesi yorum farklılıklarına neden olmaktadır. Sosyal harcamalarla ilgili yerel yazın incelendiğinde son yıllarda yapılan çalışmalarda sosyal harcamaların kapsamı ile ilgili farklı görüşlere yer verilmektedir. Buğra ve Adar (2007)' a göre Türkiye'de sosyal koruma harcamalarının kapsamını Sosyal Sigorta Kurumu harcamaları, BAĞ-KUR harcamaları, Emekli Sandığı harcamaları, engellilik, İŞKUR (işsizlik sigortası), yaşlılık, malullük, merkezi bütçe sağlık harcamaları, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) harcamaları, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) harcamaları, Vakıflar Genel Müdürlüğü harcamaları oluşturmaktadır. Yentürk (2009) ise, Merkezi Yönetim sağlık harcaması, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) giderleri, İşsizlik Sigortası Fonu giderleri, Sosyal Yardım ve Dayanışmayı Teşvik Fonu harcamaları, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) harcamaları ve Özürlü (Engelli) Bakım Hizmetleri ödeneğini sosyal koruma harcamaları kapsamında değerlendirilmiştir. Erdoğdu (2008), sosyal harcamaları belirlerken bütçenin fonksiyonel sınıflandırmasında yer alan kalemlerden yola çıkmıştır. Ona göre

sosyal harcamalar sağlık hizmetleri, eğitim hizmeti, çevre koruma hizmeti, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmeti, iskân ve toplum refahı hizmeti ve diğer sosyal hizmetler harcamalarından meydana gelmektedir. Özdemir (2005), sosyal harcamaları sosyal güvenlik hizmetlerine (işsizlik sigortası ve sağlık sigortası, yaşlılık sigortası gibi sosyal güvenlik kurumları tarafından faydalandırılan hizmetler) ve sosyal hizmetlere (sağlık, eğitim, edindirme hizmetleri, sosyal yardımlar, konut vs.) ayrılan payların toplamı olarak ele almıştır. Şeker (2011) ise çalışmasında eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri harcamalarını sosyal harcamalar kapsamında değerlendirmiştir. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada sosyal harcamalar olarak Şeker (2011)'in sosyal harcamalar sınıflandırmasında yer alan sağlık hizmeti harcamaları, eğitim hizmeti harcamaları ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmeti harcamaları esas alınmıştır.

3. EKONOMİK KRİZ DÖNEMLERİNDE SOSYAL HARCAMALARIN İNCELENMESİ

Genel anlamda, sosyal harcamaların artmasında ya da azalmasında; işsizlik, küreselleşme, demokratikleşme (Mayoral ve Nabernegg, 2014), siyasi rejim (Espuelas-Barroso, 2010), ticari açıklık, sermaye hareketliliği (Avvelino vd., 2005) ve enflasyon (Kaymaz, 2018) gibi pek çok belirleyici rol oynamaktadır. Sayılan bu gibi belirleyicilerin çoğunu doğrudan etkilediği için ekonomik kriz, sosyal harcamalarda değişime neden olan önemli bir faktör niteliğindedir. Çünkü, ekonomik kriz döneminde daralan ekonomiyle birlikte artan işsizlik, gelir kayıplarına ve yoksullaşmaya yol açarak bireylerin sosyal yardımlara olan ihtiyacını artırmaktadır (İpek, 2015: 90). Bu nedenle, kriz döneminde artan işsizliğe bağlı olarak işsizlik yardımlarının ve böylece sosyal harcamaların da artması örneğinde olduğu gibi, kriz döneminde makro ekonomik göstergelerdeki bozuklukların sosyal harcamaların artmasına neden olması beklenilmektedir (Kaymaz, 2018: 121-122). Ancak, ekonomik kriz döneminde sosyal harcamalarda meydana gelecek değişimleri; hükümetin kemer sıkma politikaları, krize hazırlığı ve krizin ciddiyeti gibi faktörler etkilemektedir (Lewis ve Verhoeven, 2010: 21).

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz dönemlerinde sosyal harcamaların seyri üzerinde durulacaktır. Ele alınan kriz dönemlerinden önce ve sonraki yıllara ait verilere de yer verilerek sosyal harcamaların kriz yıllarındaki değişimi geniş bir zaman perspektifinde değerlendirilecektir. Bu bağlamda, Türkiye'de 1990 sonrası yaşanan krizler sırasıyla 1994, 1999 ve 2000/2001 ekonomik krizi, 2008/2009 küresel ekonomik krizi, 2018/2019 kur ve borç krizi ile 2020 Covid-19 pandemi krizi şeklinde ele alınacaktır.

3.1. 1994 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar

Türkiye'de 32 sayılı kararın 1989 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte uluslararası finansal piyasalarla bütünleşme süreci başlatılmıştır. Bu süreçte, 1990'lı yılların başında yüksek faiz oranı ve düşük değerlenmiş yerli para dolayısıyla kısa vadeli sermaye hareketlerinin ülkeye çekilmesiyle birlikte kısa süren bir refah görünümü sağlanmıştır (Karaçor, 2007: 150). Bu dönemde, serbestleşme hareketleri sonucunda ülkeye gelen sıcak para ve bankaların iç piyasaya açmış oldukları krediler sayesinde ekonomik büyüme artmıştır (Erdem ve Tuğcu, 2013: 204). Bununla birlikte, borç faizi ödemelerinde sıkıntılar baş göstermiştir. Bu dönemde, kredi derecelendirme kuruluşu olan Moody's ve Standart & Poor's Türkiye'nin kredi notunu yatırımda risk taşıyan ülke konumuna düşürmüş, bunun sonucunda dış borç faiz ödemeleri, iç borçlanma yoluyla karşılanmaya çalışılmış ve 1994 yılında Cumhuriyet tarihinde ilk defa, kamunun iç ve dış borç faiz ödemeleri vergi gelirlerinin üzerine çıkmıştır (Karluk, 2009: 422). Bunun yanı sıra, iç piyasalarda borç yönetiminde politik hataların yapılması ve borç ödemelerinin finansmanında sıkıntılar yaşanması kamu kesimi finansman açığının sürdürülemeyecek şekilde artmasına neden olmuştur (Oktar ve Dalyancı, 2010: 12).

Sürdürülemeyen borçlar, artan enflasyon ve reel ekonomide meydana gelen bozulmaları gidermek üzere 5 Nisan 1994 kararları yürürlüğe koyulmuştur. 5 Nisan 1994 kararları enflasyonu düşürmeyi, sosyal dengeler gözetilerek ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamayı, ekonomiyi hızla istikrara kavuşturmayı, merkez bankasının bağımsızlığını sağlamayı ve borç yönetimini iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Batırel, 1995: 96). Bu kararlar kısa vadede başarıya ulaşmış gibi görülse de maliye politikalarının tek başına uygulanması ve siyasal iktidara duyulan güvensizlik nedeniyle, orta vadede başarısız olmuştur (Eğilmez, 2011: 72-73). Tablo 1'de 1994 krizi öncesi ve sonrası döneme ait seçilmiş makroekonomik değişkenlerin görünümleri verilmiştir.

Tablo 1. Seçilmiş makroekonomik değişkenler (1990-1996)

Göstergeler	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
GSMH (% Değişim)	9,4	0,3	6,4	8,1	-5,5	7,2	7,0
İşsizlik Oranı (%)	14,5	15,4	16,7	16,6	17	14,6	13,4
Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) (% Değişim)	60,4	71,1	65,9	71,0	125,4	76,0	79,8

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1996a: 49; 1996b: 46; TÜİK, 2022e; 2022f verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere finansal serbestleşme sürecinin başlaması ile sıcak para girişlerinin artması ekonomik büyümeyi arttırmıştır. Ancak yaşanan 1991 Körfez Savaşının etkisiyle Türkiye ekonomisinin bu gelişmeden büyük zarar gördüğü ve bunun makro göstergelere yansıdığı görülmektedir. Bununla birlikte 1994 ekonomik krizi döneminde ekonomik büyümenin negatif olarak gerçekleştiği, işsizlik oranın arttığı, enflasyon oranının ise oldukça yüksek seviyelere çıktığı tablo 1'den takip edilebilemektedir. Yaşanılan bu gelişmeler, toplumun 1994 yılında büyük bir refah kaybına uğradığı anlamına da gelmektedir. Çünkü krizin etkisiyle iflas eden şirketler, işini kaybeden bireyler ve buna bağlı olarak artan yoksulluk, halkı refah kaybı neticesinde yönetimle karşı karşıya getirmiştir. Bu krizin sosyal etkilerini en aza indirebilecek ve hükümetin toplum nezdinde itibar kazanmasını sağlayabilecek olan ise sosyal harcamaların artırılmasıdır. 1990-1996 dönemi sosyal harcamaları ve alt bileşenlerinin GSYH içindeki paylarının bu bağlamda gelişimi incelendiğinde Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Sosyal harcamaların görünümü (1990-1996)

Göstergeler (%)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,27	3,63	4,03	4,04	3,11	2,71	3,04
Sağlık Harcamaları/GSYH	0,82	0,83	0,95	0,95	0,81	0,73	0,81
Sosyal Hizmet Harcamaları/GSYH	0,18	0,18	0,18	0,21	0,14	0,14	0,15
Sosyal Harcamalar/GSYH	4,27	4,64	5,17	5,22	4,07	3,59	4,01

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1996a: 49; 1996b: 46; Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2'de yer alan eğitim, sağlık ve sosyal hizmet harcamalarının incelenen dönem içerisinde genel seyrine bakıldığında, kriz dönemine kadar olan süreçte yükseliş içerisinde olduğu, ancak krizle birlikte düşüş eğilimine geçtiği, kriz sonrası dönemde ise yine yükseliş içerisine girdiği görülmektedir. 1994 krizi özelinde incelendiğinde ise sosyal harcamaları oluşturan bileşenlerin tamamında, beklenilenin aksine, bir azalış eğilimi yaşandığı söylenebilir. Krizden hemen önceki yıla göre değerlendirildiğinde, eğitim harcamaları %4,04'ten %3,11'e, sağlık harcamaları %0,95'ten %0,81'e, sosyal hizmet harcamaları %0,21'den %0,14'e ve sosyal harcamalar ise %5,22'den %4,07'ye düşmüştür. Bu durumun sebebini 5 Nisan kararlarında aramak gerekmektedir. Nitekim, Gaytancıoğlu (2010: 143)'da 5 Nisan kararlarının hedeflerinden birisinin mali disiplinin sağlanabilmesi adına kamu harcamalarının kısılması olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, sosyal harcamalarda meydana gelen azalışların 5 Nisan kararları çerçevesinde uygulanan sıkı maliye politikalarının bir neticesi olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, 1994 krizinin çıkış reçetesi olarak ortaya konulan 5 Nisan kararları çerçevesinde kamu harcamalarının azaltılması, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet harcamalarının da kısılmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, bu dönemde mali disiplinin sağlanması için toplumun refahından vazgeçildiği çıkarımında bulunulabilir.

3.2. 1999 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar

1994 krizine yönelik alınan önlemlerin kalıcı bir düzelme sağlayamadığı ve krizin etkilerinin sürdüğü bir ortamda, 1998'de Asya, Rusya ve Brezilya'da başlayan ekonomik krizlerin de etkisiyle 1999 yılında Türkiye ekonomisi tekrar krize girmiştir. Ağustos ayında meydana gelen depremin de etkisiyle ekonomi daha da daralmıştır. Bu yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında enflasyonu düşürebilmek ve bozulan ekonomik göstergelerde iyileşme sağlayabilmek adına 9 Aralık 1999'da "Enflasyonu Düşürme Programı" uygulamaya konulmuştur. Alınan bu kararlar içerisinde en önemlisi döviz kuru çapası olmuştur. Enflasyonu Düşürme Programı çerçevesinde üç yıllık sürenin sonunda

enflasyonu tek haneye düşürmek, reel faiz oranlarını indirmek, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek, kaynakların etkin ve adil dağılımını sağlamak öncelikli hedefler olarak yer almıştır (Karluk, 2009: 444). Programın uygulanmaya başlamasıyla enflasyon %30'un altına düşmüş, faiz oranları gerilemiş, ekonomide tekrar bir canlanma yaşanmaya başlanmıştır. Ancak TL'de öngörülenden daha fazla değer artışının olması, petrol fiyatlarının yükselmesi ile döviz kurundaki dalgalanmaların cari işlemler açığını beklenenin üzerinde artırması sorunu ortaya çıkmıştır (Ural, 2003: 17). Bu dönemde seçilmiş makroekonomik göstergelerde yaşanan değişim Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Seçilmiş makroekonomik değişkenler (1997-2000)

Göstergeler	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**
GSYH (% Değişim)	7,5	3,1	-4,7	7,2
İşsizlik Oranı (%)	12,9	13,1	16,8	13,4
TÜFE (% Değişim)	81,0	71,8	64,9	54,9

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a; TÜİK, 2022f verilerinden derlenmiştir.

Tablo 3'te de görüldüğü üzere 1999 yılında GSYH ve işsizlik göstergeleri bozulmuştur. Ekonomik büyümenin 1997 yılından itibaren gerilediği, 1999 yılında ise negatif değer aldığı görülmektedir. Bununla beraber, işsizlik de artış göstererek 1999 yılında %16,8'e ulaşmıştır. Diğer yandan ise Enflasyonu Düşürme Programının da etkisiyle, incelenen dönemde, enflasyonun azalış eğilimi içinde olduğu da açıkça görülmektedir. Ekonomik daralmanın ve işsizlikteki artışın sosyal hayatta sorunlar meydana getirdiği söylenebilir. Ancak, 9 Aralık 1999'da alınan kararlarda toplumu, krizin ortaya çıkan ve çıkması muhtemel sosyoekonomik etkilerinden korumaya yönelik tedbir alınmamıştır (Koyuncu ve Şenses, 2004: 32). 1999 Kararları ile hükümet, yaşanan gelişmelerin aksine bir de sosyal programlarda bir kesintiye gitmiş ve harcamaları azaltmıştır (Dufour ve Orhangazi, 2009: 104). 1997-2000 dönemi sosyal, eğitim ve sağlık harcamalarının görünümü Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4. Sosyal harcamaların görünümü (1997-2000)

Göstergeler (%)	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,34	3,66	3,98	3,68
Sağlık Harcamaları/GSYH	0,89	0,89	0,96	0,89
Sosyal Hizmet Harcamaları/GSYH	0,17	0,15	0,17	0,16
Sosyal Harcamalar/GSYH	4,41	4,71	5,12	4,74

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1998: 46; 2005: 26; Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a verilerinden derlenmiştir.

Tablo 4'te yer alan değişkenler 1999 krizi özelinde incelendiğinde, sosyal harcamaları oluşturan bileşenlerin tamamında 1999 yılında, beklenildiği gibi bir artış yaşandığı görülmektedir. Krizden hemen önceki yıla göre değerlendirildiğinde, eğitim harcamaları %3,66'dan %3,98'e, sağlık harcamaları %0,89'dan %0,96'ya, sosyal hizmet harcamaları %0,15'ten %0,17'ye ve sosyal harcamalar ise %4,71'den %5,12'ye yükselmiştir. Ancak, bu dönemde yaşanan en önemli olay yalnızca ekonomik kriz değildir. Aynı dönem içerisinde yaşanan Gölcük ve Düzce depremleri de sosyal harcamaların artmasında rol oynamıştır. Bu veriler ışığında, yaşanan kriz ve doğal afetlerle birlikte sosyal harcamaların arttığı, ancak bu artışın küçük bir artış olduğu söylenebilir. Ayrıca, 9 Aralık 1999'da alınan kararlar dolayısıyla, 1999 sonrası dönemde ise tüm değişkenlerin düşüşe geçtiği de net olarak görülmektedir.

3.3. 2000/2001 Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar

Türkiye'yi Kasım 2000/Şubat 2001 krizine götüren süreçte 1990'lı yıllarda yaşanan krizlerin etkisi büyük olmuştur. Özellikle 5 Nisan kararlarında bankacılık sistemi ve aracı kuruluşlarla ilgili hiçbir düzenlemeye yer verilmemesinin yanı sıra 9 Aralık 1999'da uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programının neden olduğu durgunluk, 2000/2001 krizine zemin hazırlayan gelişmeler olmuştur. Öte yandan, özel ticari bankaların açık pozisyonlarını kapatmak için döviz talep etmeleri, Kasım 2000 krizinin çıkmasında etkili olurken, kamu bankalarının yeniden yapılandırılmasında

yaşanan gecikme ve bankaların döviz talebinde bulunmaları ise Şubat 2001 krizinin çıkmasında etkili olmuştur (Keskin vd., 2006: 56).

Kasım-Aralık aylarında zirve yapan gecelik faiz oranı Şubat 2001'de zirve yenileyerek %4.018'i görmüştür. Ekonomide oluşan panik havası dolarizasyonu artırarak Türk Lirası (TL)'nın işlem gücünü daha da düşürmüştür (Koch ve Chaudhary, 2001: 471). Kasım 2000 krizinde 15 günde gerçekleşen döviz çıkışı 7 milyar Amerikan Doları (USD) iken, 19 Şubat'ta 5 saate 5 milyar 77 milyon USD olmuştur. Bu kaos ortamında Merkez Bankasının serbest kura geçtiğini açıklamasıyla güne 800 bin TL olarak başlayan USD kuru 1 milyon TL'yi aşmıştır. 2001 Şubat kriziyle 1,5 milyon insan işsiz kalmış, ekonomi daralmış, 19 banka kapanmış, kişi başına düşen milli gelir 725 USD'ye gerilemiş ve ulusal gelir 51 milyar USD azalmıştır (Karluk, 2009: 441-442). 2000/2001 krizinin seçilmiş değişkenler üzerindeki etkileri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Bazı makroekonomik değişkenler (2000-2005)

Göstergeler	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GSYH (% Değişim)	7,4	-7,5	7,9	5,8	8,9	7,4
İşsizlik Oranı (%)	13,4	14,5	15,7	15,3	14,4	13,6
TÜFE (% Değişim)	39	68,5	29,7	18,4	9,3	10,5

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a; TÜİK, 2022f verilerinden derlenmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde 2000 yılında %7,4 büyüyen ekonominin 2001 yılında %7,5 küçüldüğü anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi, ekonomi çok ciddi bir biçimde küçülmüştür. Ekonomik göstergelerde böylesine bozulmalara yol açan krizin toplumsal yaşam üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur. Öyle ki Türkiye ekonomisi ağır bir yoksulluk ve iç-dış borç yükü ile 2002 yılını karşılamış, 2000 yılındaki seviyesine ancak 2004 yılında dönebilmesi mümkün olmuştur (Karluk, 2009: 442). Enflasyonu Düşürme Programının da etkisiyle düşüş eğiliminde olan enflasyonun 2001'de yeniden arttığı, ancak kriz sonrasında ise hızlı bir şekilde düşüş eğilimine girdiği görülmektedir. Öte yandan işsizlik oranı ise 2000 yılında düşmüş ancak 2001 yılı itibariyle artışa geçmiştir. Bu dönemde uygulamaya konulan Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" Türkiye ekonomisinin yeniden inşasını sağlamıştır. Program, para politikasına ve enflasyon hedeflemesine dayanmakta (Karluk, 2009: 450) enflasyonun düşürülmesi ile ekonomik büyümenin artırılmasını hedeflemiştir. Bu kapsamda, programın belirlenen amaçlara ulaştığı söylenebilmektedir. Ancak bu zaman diliminde program istihdamda artış gerçekleştirememiştir (Ay ve Karaçor, 2006: 76).

2000/2001 krizinin Türkiye ekonomisi açısından bir milat olduğu düşünülebilir. Zira bu krizin ortaya çıkardığı etkiler Türkiye ekonomisinin yeniden dizaynını gerekli kılmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş programı birçok yapısal değişikliği gerçekleştiren ve ekonomik göstergelerin iyileşmesini sağlayan bir program olsa da işsizlik ve yoksulluğun önüne geçememiştir. Bu dönemde kırsal kesimde gelir kayıpları yaşanırken, kentsel kesimde ise işsizlik bir numaralı sorun olmuştur. Nüfusun %30'unu oluşturan yoksul kesim sosyal dengenin bozulmasında etkili olmuştur (Kazgan, 2012: 255-256). Artan işsizlik ve yoksulluk sosyal harcamaların daha da artırması beklentisini doğurmuştur. 2000-2005 yılları arasında sosyal harcama değişkenlerinin GSYH içindeki payları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Sosyal harcamaların görünümü (2000-2005)

Göstergeler (%)	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,68	3,73	4,02	4,03	3,89	3,89
Sağlık Harcamaları/GSYH	0,89	0,97	1,10	1,03	1,16	1,52
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları/GSYH	0,16	0,16	0,19	2,05	4,65	5,06
Sosyal Harcamalar/GSYH	4,74	4,86	5,31	7,11	9,70	10,48

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2005: 26; 2006: 26 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 6'da yer alan değişkenler 2000/2001 krizi özelinde incelendiğinde, eğitim ve sağlık harcamalarında yaşanan artış dolayısıyla sosyal harcamaların da arttığı, bununla birlikte, sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarında ise bir artış olmadığı görülmektedir. 9 Aralık 1999'da alınan kararlar dolayısıyla 2000 yılında sosyal harcamalar azalış eğilimi göstermektedir. Ancak,

2000'in son aylarında ekonomik krizin patlak vermesi nedeniyle, sosyal harcamalarda artış eğilimi içine girildiği ve 2001 yılında da bu eğilimin devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, 2000/2001 krizi özelinde değerlendirildiğinde, sosyal harcamaların bu dönemde, küçük de olsa, artış gösterdiği söylenebilmektedir. Tablo 6'da ele alınan dönem içerisinde en dikkat çeken değişken sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarıdır. Zira, bu harcamaların GSYH'ya payı 2000 yılında %0,16 iken, 2003 yılında %2,05'e, 2004 yılında %4,65'e ve 2005 yılında da %5,06'ya yükselmiştir. Toprak vd. (2016: 148)'nin de belirttiği gibi, bu artış, değişen hükümet politikalarının etkisi nedeniyle meydana gelmiştir. Hükümet politikalarının değişmesinde ise IMF'nin önerdiği sosyal güvenlik reformu önemli rol oynamaktadır. Bu dönemde, sosyal güvenlik sisteminin yapısal sorunları konuşulmaya başlanmış ve toplumun dezavantajlı kesimi olan yaşlı, engelli, işsiz, hasta ve kazancı hayatını idame ettirmeye yetmeyecek kişilerin durumlarına yönelik iyileştirmeler gündeme gelmiştir. Öte yandan sosyal politikaların gelişmesinde AB uyum süreci de etkili olmuştur. Türkiye'nin, AB'ye uyum sürecinde Sosyal İçerme Belgesi (JIM,- Joint Inclusion Memorandum) hazırlaması gerekmiştir. Bu belgenin hazırlanması aşamasında yoksulluk istatistikleri hazırlanmış ve ülkenin mevcut yoksulluğu gözler önüne serilmiştir. Hükümet mevcut yoksulluk ve sosyal içerme için ulusal eylem planları hazırlamış ve uygulamıştır (Buğra, 2008: 220-221).

3.4. 2008/2009 Küresel Ekonomik Krizi ve Sosyal Harcamalar

2000 yılından itibaren başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere birçok gelişmiş ülke genişletici para politikası uygulamaya başlamıştır. ABD Merkez Bankası (FED)'nın izlediği genişletici para politikası ise diğer ülkelerden farklı olarak küresel likiditenin artmasına neden olmuş ve bu likidite genellikle Mortgage sistemi aracılığıyla piyasaya aktarılmıştır. Böylece, bu likidite, düşük ödemelerle uzun vadede ev sahibi olabilmeleri için vatandaşlara konut kredisi olarak kullandırılmıştır. Bunun sonucunda 2002 yılında, arkasında ciddi bir hükümet desteğinin olduğu bilinen, ABD'nin dev iki Mortgage kuruluşu olan Fannie Mae ile Freddie Mac düşük gelirli, geliri olmayan veya herhangi bir varlığı bulunmayan kişilere de kredi vermeye başlamıştır. Dolayısıyla konut talebi hızla artmış ve bu artış da konut fiyatlarının şişmesine neden olmuştur (Aydın ve Aksoy, 2015: 2-3). Bu durum finans kesiminin olağanüstü genişlemesine neden olduğundan, finans kesimi, reel kesimin boyutlarını aşarak bir balon meydana getirmiştir (Önder, 2009: 17). Buna ek olarak İngiltere ve Almanya başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinin finansman kuruluşlarının da ABD konut piyasasına kredi sağlaması balonun daha da şişmesine neden olmuştur. Bankaların ipotekli konut kredilerinden alacaklarına dayanarak menkul kıymetler ihraç etmeleri ise riski daha da artırmıştır. Krize adım adım giden süreçte FED'in enflasyonu dizginlemek için aldığı ilk karar faiz artırımı olmuştur. 2007 yılına gelindiğinde ise finans piyasalarında dalgalanmalar başlamıştır (Aydın ve Aksoy, 2015: 3-4). Bankalar, yatırım bankalarının ihraç ettikleri tahviller ile borçlanarak konut kredileri için finansman sağlamışlardır. Kredi ödemelerinin gecikmesi veya yapılmaması bankaların yatırım bankalarına geri ödemelerini geciktirmiştir. Bu durum da Mortgage piyasasında likidite sıkışıklığına neden olmuş ve bankaları iflasa sürüklemiştir. Dünyanın en büyük yatırım bankalarından Lehman Brothers'ın Eylül 2008'de iflasıyla kriz patlak vermiş ve tüm dünyayı etkisi altına alarak kısa sürede küresel kriz haline gelmiştir (Erdem ve Tuğcu, 2013: 211).

ABD ve Avrupa'yı etkisi altına alan kriz kısa sürede Türkiye ekonomisine de yansımıştır. 2000/2001 krizinden sonra hızlı bir değişim ve gelişim gösteren Türkiye ekonomisinde Merkez Bankasının tam bağımsız hale getirilmesi ve enflasyon hedefine dayalı para politikası benimsenmesi ekonomideki gidişatın düzelmesine yardımcı olmuştur. Bütçe açıklarının azalması ve kamu borçlarının GSYH içindeki payının düşmesi Türkiye ekonomisini daha güvenli bir pozisyona sokmuştur. Bunlara ilaveten AB ile ilişkilerin güçlendirilmesi de yabancı yatırımcının güvenini kazanmada önemli bir adım olmuştur. Ancak 2008/2009 krizi hızlı büyümeyi ve ekonomik gelişmeyi kesintiye uğratmıştır. Krizden etkilenen diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kriz hızlı bir şekilde ortaya çıkan; sermaye çıkışları, paranın değer kaybetmesi, hisse senedi fiyatlarının düşmesi, risk primlerinde meydana gelen artış ve bankacılık sektöründe meydana gelen likidite sıkışmasıyla başlamıştır (Rawdanwicz, 2010: 5-6). Öte yandan Avrupa ve ABD'den gelen mal talebinin azalması, bankalarda kaynak bulma sıkıntısı nedeniyle finansal güvensizliğin artması ve kredilerde meydana gelen daralma krizin Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemesine neden olmuştur (Hepaktan ve Çınar, 2011: 163). Buna ek olarak 2008/2009 krizi sermaye hareketlerinin tersine dönmesi, ihracatın gerilemesi ve iç talebin daralmasıyla hızlanmıştır. Bu nedenle 2008/2009 krizi; üretimi, kapasite kullanımını düşüren ve işsizliği artıran bir reel kriz olarak değerlendirilmektedir (Türel ve Voyvoda, 2011: 108-109).

2008/2009 krizini Türkiye'nin son 20 yılda yaşadığı krizlerden ayrı bir yere koymak mümkündür. Diğer krizler Türkiye ekonomisindeki aksaklıklar, bozuk bankacılık sistemi ve ekonomi yönetimindeki başarısızlıklar nedeniyle meydana gelirken, 2008/2009 krizi tamamen dünya ticaretinde meydana gelen bozulma ve çöküş nedeniyle ortaya çıkmıştır. 2008/2009 krizi ile TL, USD ile Euro karşısında %15 oranında değer kaybetmiş, enflasyon artışı beklenenden düşük gerçekleşmiş ve bankacılık kesimi zarara uğramamıştır (Rawdanwicz, 2010: 13-14). Bu nedenlerle, 2008/2009 krizinin Türkiye'ye etkilerinin çok büyük olmadığı söylenebilir. Türkiye'nin küresel krizden az etkilenmesinin sebebi ise Mortgage krizinin yurtiçinde oluşmasını sağlayacak bir yapının bulunmamasıdır. Bu dönemde ABD'de konut kredilerinin GSYH'ye oranı %70 dolaylarındayken, Türkiye'de bu oran %3,6 olarak gerçekleşmiştir (Hepaktan ve Çınar, 2011: 163). Küresel krizin öncesini ve sonrasını da içine alarak, 2006-2012 döneminde ekonominin genel görünümü Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Bazı makroekonomik değişkenler (2006-2011)

Göstergeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011
GSYH (% Değişim)	6,9	4,7	0,9	-4,7	9,2	8,8
İşsizlik Oranı (%)	10,2	10,3	11,0	14	11,9	9,8
TÜFE (% Değişim)	9,6	8,76	10,44	6,25	8,57	6,47

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a.

Tablo 7'ye göre Türkiye ekonomisinin 2008 yılında daralmaya başladığı, bu daralmanın 2009'da daha da arttığı ve 2010'da toparlanarak yükselişe geçtiği görülmektedir. Bununla beraber, işsizliğin de 2008 yılında artış eğilimine girdiği ve 2009'da tavan yaparak %14'e ulaştığı, daha sonrasında ise yavaşça düşüş eğilimine girdiği görülmektedir. Enflasyon göstergeleri ise diğer iki göstergeden biraz daha farklı şekilde seyir izlemiştir. Ertuğrul vd. (2010: 67)'nin de belirttiği gibi, petrol fiyatlarının ve girdi maliyetlerinin yükselmesi 2008'de enflasyonun artmasına neden olmuştur. Ancak, 2009'da belirtilen bu maliyetlerdeki düşüşle birlikte iç talepte de daralma meydana gelmesi, enflasyonun düşmesine sebep olmuştur.

2008/2009 küresel krizi hem dış ticareti ve doğrudan yabancı sermaye girişlerini azalttığından hem de sermaye çıkışlarına sebep olduğundan reel sektör üzerinde de etkisini göstermiştir. Ekonomide meydana gelen daralma, enflasyonda yaşanan artış ve işsizliğin artması halkın krizden etkilenmesine yol açmıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde ortaya çıkan işsizlik ve yoksulluğun olumsuz etkilerini azaltmak açısından sosyal devletin gerekliliği olarak sosyal harcamalara ağırlık verilmesi de ayrıca önem arz etmektedir (Kayalıdere ve Şahin, 2014: 72). Bu bağlamda 2008/2009 krizinde işsiz kalanların alım gücünü desteklemek ve talebi korumak amacıyla istihdamı teşvik etmeye ve işsiz kalanları korumaya yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır (Göze Kaya ve Durgun Kaygısız, 2015: 181). Kriz döneminde sosyal harcamaların değişiminin izlenmesi amacıyla Tablo 8'de sosyal harcamalar ve alt bileşenlerinin 2006-2011 yılları arasındaki seyrine yer verilmiştir.

Tablo 8. Sosyal harcamaların görünümü (2006-2011)

Göstergeler (%)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Eğitim Harcamaları/GSYH	2,93	3,01	3,20	3,95	3,75	3,74
Sağlık Harcamaları/GSYH	1,22	1,32	1,36	1,64	1,95	1,43
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları/GSYH	3,45	4,09	3,76	5,88	5,42	4,68
Sosyal Harcamalar/GSYH	7,61	8,42	8,33	11,48	11,14	9,85

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 2012: 12.

Tablo 8'de yer alan değişkenler 2008/2009 krizi özelinde incelendiğinde, sosyal harcamaları oluşturan bileşenlerin tamamında, beklenildiği gibi, bir artış eğilimi yaşandığı görülmektedir. Krizden hemen önceki yıla (2007) göre değerlendirildiğinde, eğitim harcamaları %3,01'den %3,95'e, sağlık harcamaları %1,32'den %1,64'e, sosyal hizmet harcamaları %4,09'dan %5,88'e ve sosyal harcamalar ise %8,42'den %11,48'e yükselmiştir. Zorunlu eğitimin varlığı ve eğitim harcamalarının büyük bir kısmının kamu tarafından karşılanması dolayısıyla, sıkı maliye politikasının uygulandığı kriz döneminde dahi eğitim harcamalarında bir azalış yaşanmadığı, hatta artış olduğu görülmektedir.

Ayrıca, Yereli vd. (2010: 3)'nin de belirttiği gibi, kriz dönemlerinde enflasyon nedeniyle sağlık hizmetlerinin maliyetlerinin artması ve ülkenin GSYH'sinin azalması dolayısıyla sağlık harcamalarının GSYH'ya oranında da artış olduğu görülmektedir. Bununla beraber, sosyal politikaların uluslararası arenada önem kazanmasıyla birlikte, vatandaşların küresel krizin negatif etkilerinden korunması amacıyla da sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının artırıldığı söylenebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde, 2008/2009 krizi döneminde sosyal harcamaların önemli derecede artırıldığı söylenebilir.

2018/2019 Kur ve Borç Krizi ve Sosyal Harcamalar

Türkiye 2001 yılından itibaren dalgalı kur rejimine geçmiş ve yüksek faize dayalı bir büyüme modeli seçmiştir. 2012 yılı itibariyle yurt içinde ve dışında yaşanan siyasi olaylar nedeniyle döviz kurunda meydana gelen bozulmalar ise ekonomiyi kırılgan hale getirmiştir (Şanlı, 2021: 139). Bunun ilk yansımalarıysa 2013-2014 yılları arasında olmuştur. 2013 yılında meydana gelen Gezi Parkı olaylarının başlamasının yanı sıra FED'in daraltıcı para politikası kararı alması ekonomideki kırılganlığı daha da artırmıştır (Akçay ve Güngen, 2019: 12-13). ABD ve Türkiye arasındaki ekonomik yaptırımlar ise kırılganlığı daha da körüklemiştir. ABD'nin Suriye Savaşında aldığı konum ve Türkiye'nin bu süreçte Rusya ile yakınlaşmasına ek olarak, bazı terör örgütleriyle ilişkisi nedeniyle İzmir Protestan Diriliş Kilisesi Rahibi Andrew Brunson'un Ekim 2016'da tutukluluk halinin devam edeceğine dair karar alınması ABD-Türkiye arasındaki gerilimin tırmanmasına sebep olmuştur. ABD ile Türkiye'nin karşılıklı aldıkları yaptırım kararları TL'nin USD karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur (Yorulmaz, 2018: 3-4). 2018 yılının Mayıs-Ağustos aylarında yurtiçi yerleşiklerin birikimlerini yurtdışına aktarmaları (17,8 Milyar USD) Türkiye'de finansal gerilimi artırmıştır. Böylece, 2018'in üçüncü çeyreğinde şiddetli bir kur krizi vakası yaşanmıştır (Yokuş ve Ay, 2020: 309). Döviz kurlarındaki oynaklığın önüne geçmek ve piyasaları istikrara kavuşturmak için TCMB'nin faiz artırması neticesinde kredi genişlemesi aniden durma noktasına gelmiştir. Bu durum küçük ve büyük işletmelerin iflas etmesiyle birlikte borç ödeme sorununun ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Orhangazi ve Yeldan, 2021: 476). Ayrıca, 2008/2009 ekonomik kriziyle benzer biçimde, küresel finansal nedenlerle Türkiye'ye yabancı sermaye girişleri azalırken, yurtiçi yerleşiklerin birikimlerini yurtdışına aktarması ülkenin finansman ihtiyacını da artırmıştır (Akçay ve Güngen, 2019: 12-13). Bu dönemde, ekonominin genel durumunu gösteren bazı veriler Tablo 9'da özetlenmektedir.

Tablo 9. Bazı makroekonomik değişkenler (2015-2020)

Göstergeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYH (% Değişim)	6,1	3,3	7,4	3,0	0,9	1,8
İşsizlik Oranı (%)	10,3	10,9	10,9	11,0	13,7	13,2
TÜFE (% Değişim)	8,81	8,53	11,92	20,30	11,84	14,60

Kaynak: TÜİK, 2021a; 2021b; 2022a; 2022c; Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a; 2021b verilerinden derlenmiştir.

Tablo 9'da yer alan ilk değişken GSYH'dir. TÜİK (2022c) verilerine göre, Türkiye ekonomisi 2018'in dördüncü çeyreği ile 2019'un ilk iki çeyreğinde küçülmüştür. Başka bir deyişle, 2018/2019 döneminde, art arda üç çeyrek küçülme yaşanmıştır. Bu durum, yıllık ekonomik büyüme rakamlarına da yansımıştır. 2018/2019 krizi öncesi dönemde %7,4 olarak gerçekleşen ekonomik büyüme oranı 2018'de %3 olarak ve 2019'da da %0,9 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, bu kriz döneminin işsizliği ve enflasyonu da olumsuz etkilediği açıkça görülmektedir. Kriz öncesi dönemde %10,9 olan işsizlik oranı kriz döneminde %13,7'yi ve %11,92 olan enflasyon oranı ise %20,3'ü görmüştür. Özellikle kur oynaklığının getirdiği belirsizliklerin fiyatlara yansıması enflasyonda yaşanan artışın nedeni olarak değerlendirilebilir. Çünkü, Özçiçek (2007: 78) ile Bozdağlıoğlu ve Yılmaz (2017: 16-17)'ın da belirttiği gibi, döviz kurundaki artışların, kısa dönem içerisinde enflasyonu artırıcı etkisi bulunmaktadır. Yaşanan ekonomik küçülme, işsizlik ve enflasyon artışlarına rağmen Boratav (2019: 288), 2018/2019 kur krizinin reel ekonomiye yansımadığını iddia etmektedir. Bu dönemde, bazı iktisatçılar tarafından krizin reel ekonomiye yansımadığı savunulsa da enflasyon oranlarında yaşanan artışlar ve iflasları takip eden işsizlik artışının reel ekonomi üzerindeki etkisi yadsınamaz. Bu gibi sorunlar, sosyal harcamaların artmasına neden olmaktadır. Bu dönemde sosyal harcamalarda yaşanan değişim Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Sosyal harcamaların görünümü (2015-2020)

Göstergeler (%)	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,7	4,0	3,6	3,6	3,6	3,3
Sağlık Harcamaları/GSYH	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2	1,4
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları/GSYH	4,3	5,0	5,1	4,8	5,5	5,9
Sosyal Harcamalar/GSYH	9,1	10,1	9,8	9,5	10,3	10,5

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020: 10.

Tablo 10'da yer alan değişkenler 2018/2019 krizi özelinde incelendiğinde, sosyal harcamaları oluşturan sağlık harcamaları ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarında, beklenildiği gibi, bir artış yaşandığı, buna karşın, eğitim harcamalarının aynı düzeyde seyrettiği görülmektedir. Sosyal harcamalara bütün olarak bakıldığında ise 2018/2019 krizi sırasında artış gösterdiği söylenebilmektedir. Krizden hemen önceki yıla (2017) göre değerlendirildiğinde, sağlık harcamaları %1,1'den %1,2'ye, sosyal hizmet harcamaları %5,1'den %5,5'e ve sosyal harcamalar ise %9,8'den %10,3'e yükselmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, 2018/2019 krizi döneminde sosyal harcamalarda, çok büyük olmamakla birlikte, bir artış yaşandığı söylenebilir.

2020 Covid-19 Pandemi Krizi ve Sosyal Harcamalar

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 9 Ocak 2020'de Çin[3] Wuhan'da yeni bir Koronavirüs (Covid-19) türü belirlendiğini ve bir salgın yaşandığını açıklamış (WHO, 2020a), bunun üzerine, 30 Ocak 2020'de WHO, en yüksek alarm seviyesi olan uluslararası endişe verici bir halk sağlığı acil durumu ilan etmiştir (WHO, 2020b). 3 Nisan 2020 itibariyle Covid-19 vakalarının bir milyonu aştığı WHO tarafından rapor edilmiştir. WHO genel direktörü vaka sayılarındaki artışla birlikte artan kısıtlama ve önlemleri değerlendirerek bu salgının yalnızca bir sağlık krizi değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir kriz de olduğunu vurgulamıştır. Yine salgın başladığından bu yana kısıtlamalar nedeniyle gelir kaybına uğrayan ve temel gereksinimlerini karşılayamayan aile ve bireylere yönelik sosyal koruma programlarının önemi üzerinde durmuştur (WHO, 2020d).

Çin'de başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan salgın, bir sağlık krizi olmasının yanı sıra süreç içerisinde ekonomik krize de dönüşmüştür. Covid-19 salgını 2020'nin ilk çeyreğinde Çin ekonomisinin daralmasının neden olduğu arz şoku, tedarik zincirinin bozulmasının neden olduğu arz şoku, düşük tüketici talebi ve belirsizliklerin yatırım planlarını olumsuz etkilemesinin neden olduğu talep şoku ve likidite kısıtlamalarının şirketler üzerindeki olumsuzluklarıyla ekonomileri etkilemiştir (Karadağ Duymazlar, 2021: 102). Covid-19 pandemisinin yayılımının önlenmesi amacıyla alınan kapanma ve seyahat engelleri Covid-19 virüsünün neden olduğu ölüm sayısından daha büyük negatif arz şokuna neden olmuştur (Mauro, 2020: 32). Pandemi krizinin makroekonomiye en büyük etkisi endüstriyel üretimde meydana gelen düşüşlerdir. Diğer sektörler göz önüne alındığında bu düşüşlerin reel ekonomiye yansımaları daha olasıdır (Apergis ve Apergis, 2021: 6747). Pandeminin Çin'de ortaya çıkması ilk olarak yayılımı engelleme önlemlerini Çin'in almasını gerekli kılmıştır. Bu durum özellikle Çin pazarına bağımlı olan birçok Avrupa endüstrisinin talep açığı ile karşılaşmasına neden olmuştur. Örneğin; Çin'deki satışlar Almanya otomotiv endüstrisinin %40'ını oluşturmaktadır. Pandemi başladıktan sonraki birkaç hafta içinde Çin'de otomobil satışı tamamen durmuştur (Mauro, 2020: 33). Dolayısıyla, Covid-19 henüz ulusal sınırlarına ulaşmasa da özellikle Çin pazarına bağımlı olan ülkelerin olumsuz ekonomik etkileri görmeye başladığı söylenebilir.

Covid-19'un ekonomiye etkisi çok yönlü olmuştur. İşsizlik, gelir kayıpları, büyüme, turizm ve enflasyon gibi pek çok alanda onarılması uzun süre alacak etkiler bırakmıştır. Covid-19'un küresel bir salgın haline gelmesiyle birlikte ülkelerin aldığı kapanma ve kısıtlama önlemleri beraberinde işsizliği de getirmiştir. Devletler, ekonominin korunması ve Covid-19'un yayılımının durdurulması gibi iki zıt tercih arasında sıkışmıştır. Alınan sıkı önlemler işyerlerinin kapanmasına, kısmi zamanlı çalışmaya geçilmesine ve turizm ile seyahat sektöründe işten çıkarmaların yaşanmasına neden olmuştur (Hezam, 2021: 1153-1154).

[3] Çin Halk Cumhuriyeti yerine çalışmada Çin kullanılacaktır.

2018 yılındaki kur krizinin etkileri devam ederken, 2020'de tüm dünya ile beraber Türkiye'yi de etkisi altına alan pandemi krizi ulusal göstergelerin dengesinde bozulmaların artmasına neden olmuştur (Voyvoda ve Yeldan, 2020: 3). Bu durumu, Tablo 11'de yer alan ve 2019-2021 dönemini kapsayan bazı makroekonomik değişkenlerde de görmek mümkündür.

Tablo 11. Bazı makroekonomik değişkenler (2019-2021)

Değişkenler	**2019**	**2020**	**2021**
GSYH (% Değişim)	0,9	1,8	11,0
İşsizlik (%)	13,6	13	11,3
TÜFE (% Değişim)	11,84	14,60	36,08

Kaynak: TÜİK, 2022a; 2022c; 2022f.

Daha önce de belirtildiği gibi, ekonomik krizden bahsedebilmek için, ülkenin GSYH'sinin art arda iki çeyrek daralması gerekmektedir. Ancak, Türkiye'de 2020'nin ikinci çeyreğinde büyük bir daralma (%10,3) yaşanmakla birlikte, üçüncü çeyrekte toparlanarak artış yaşanmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022). Dolayısıyla, ilk bakışta bir ekonomik kriz gibi değerlendirilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bununla birlikte, tüm dünyayı etkisi altına alması, küresel çapta üretimin aksamasına neden olması, birçok piyasa aktörünün devletler tarafından verilen desteklerle ayakta kalmayı başarabilmesi ve yabancı sermayenin ülkeden kaçması[4] gibi nedenlerle bu dönemin de bir ekonomik kriz olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Tablo 11'deki GSYH değişkeninin seyrine bakıldığında, 2019'da %0,9 olarak gerçekleşen büyüme oranı, 2020'de %1,8 olarak gerçekleşmiştir. Daha sonrasında ise kısıtlamaların gevşetilmesi ve üretimin artırılmasıyla birlikte 2021'de %11 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı değişkeni incelendiğinde ise 2019'da %13,6 olduğu ve düşüş eğilimine girerek, 2020'de %13, 2021'de de %11,3 olduğu görülmektedir. Bu değişkende, kriz dolayısıyla beklenen artışın gerçekleşmediği söylenebilir. Çünkü 2020'nin ikinci çeyreğinde, iş sözleşmeleri feshedilen ve işsizlik ödeneği şartını sağlamayanlara yönelik düzenleme yapılarak 3 ay boyunca günlük 39,24 TL almaları sağlanmış ve daha sonrasında da işten çıkarmalar yasaklanmıştır (Bulut ve Pınar, 2020: 221-222). Son olarak, enflasyon değişkenine bakıldığında ise sürekli bir artış eğilimi içerisine girdiği görülmektedir. 2019'da %11,84 olarak gerçekleşen enflasyon oranı, 2020'de %14,6 olarak ve 2021'de de %36,08 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Covid-19 pandemi krizinin etkisinin enflasyon oranlarına açıkça yansıdığı söylenebilir.

Yukarıda açıklandığı gibi, makroekonomik göstergelerde meydana gelen bozulmalara ek olarak, bu süreçte, özellikle sosyal eşitsizlikler ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler toplumun sosyal devletin sağladığı hizmetlere olan ihtiyacını artırmıştır (Tuncay, 2021: 84). Tablo 12'de Covid-19 döneminde gerçekleştirilen sosyal harcamaların GSYH içindeki payları verilmiştir.

Tablo 12. Sosyal harcamaların görünümü (2019-2021)

Göstergeler (%)	**2019**	**2020**	**2021**
Eğitim Harcamaları/GSYH	3,6	3,3	2,8
Sağlık Harcamaları/GSYH	1,2	1,4	1,5
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları/GSYH	5,5	5,9	4,6
Sosyal Harcamalar/GSYH	10,3	10,6	8,9

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021b: 10 ve Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2022 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 12'de yer alan değişkenler Covid-19 pandemi krizi özelinde incelendiğinde, sosyal harcamaları oluşturan sağlık harcamaları ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarında, beklenildiği gibi, bir artış yaşandığı, buna karşın, eğitim harcamalarının küçük bir oranda azaldığı görülmektedir. 2020 yılının Mart ayından itibaren okulların uzaktan eğitime geçmesi nedeniyle, planlanmış olan cari ve yatırım harcamaların bir kısmının yapılamaması nedeniyle düşüş yaşandığı düşünülmektedir. Sosyal harcamalara bütün olarak bakıldığında ise Covid-19 pandemi krizi sırasında

[4] Lenger (2019: 271)'e göre, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yabancı sermayenin ülkeden kaçışı ekonomik krizin göstergesi olarak ele alınmıştır.

artış gösterdiği söylenebilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki yukarıda incelenen diğer kriz dönemlerinden hemen sonra genellikle, sosyal harcamalarda ani düşüşler gözlemlenmektedir. Bu durum, kriz dönemlerinde ani bir şekilde artan sosyal harcamaların, kriz sonrası dönemde normal seviyelerine düşmesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak, 2018/2019 krizinden sonra ise sosyal harcamaların azalmadığı, aksine artış gösterdiği görülmektedir. Bunun en büyük nedeni, Covid-19 pandemisi olarak gösterilebilir. Zira panedemi döneminde, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığından Sosyal Güvenlik Kurumu'na "Emeklilik Sigortası Finansman Açığı" kapsamında yaklaşık 72 milyar TL ödenek aktarılmıştır. Bu finansman açığının ortaya çıkmasında Covid-19 döneminde istihdamı korumak için gerçekleştirilen kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret destekleri, prim ertelemeleri ile artan sağlık harcamalarının neden olduğu tahmin edilmektedir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021b: 143). İlaveten, pandemi döneminde bütçe dışı fonlarla finanse edilen sosyal yardım programları da önemli bir yer tutmuştur. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kanununun ikinci maddesi doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı tarafından sosyal yardımlara ilişkin "acil durum" kararı alınmıştır. Bu karar çerçevesinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından pandemi sebebiyle dönemsel ihtiyaç sahibi olan ve temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olan haneler değerlendirilerek yardım yapılmasına karar verilmiştir (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021b: 150).

4. SONUÇ

Sosyal harcamalar, özünde toplumu barındıran, toplumun çıkarları gözetilerek yapılan harcamalardır. Her ne kadar tek bir tanımından bahsetmek mümkün olmasa da yapılan tüm tanımların ortak noktasını toplumsal fayda oluşturmaktadır. Bu yüzden sosyal harcamaların yapılması, bütçe içerisindeki payının ise yüksek olması oldukça önem arz etmektedir. Çünkü bir ülkedeki sosyal harcamaların milli gelir içindeki payı aynı zamanda o ülkede yaşayan insanların refah seviyesini de gösteren önemli bir göstergedir. Sosyal harcamalar hayatın olağan akışında bile çok önemli bir yere sahipken, ekonomik kriz gibi olağanüstü dönemlerde daha da önemli hale gelmektedir. Zira işsizliğin arttığı, gelir dağılımının bozulduğu, yoksulluğun derinleştiği, sosyal sorunların baş gösterdiği bu dönemlerde özellikle dezavantajlı veya savunmasız grupların yaşam standartlarını korumak için sosyal harcamalara ağırlık verilmesi gerekmektedir. Oysa ekonomik kriz dönemlerinde bazen yaşanan krizin de özelliği nedeniyle uygulanması gereken sıkı maliye politikası istemeden de olsa sosyal harcamalarda da kısıntıya sebep olabilmektedir.

Çalışmada, 1990 sonrasında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerde sosyal harcamalar ele alınmıştır. Sosyal harcamaların kriz dönemlerinde azalıp, artmasına göre göre ise kriz dönemleri incelenmiştir. Sosyal harcamaların incelenen dönemler içerisinde sadece 1994 krizinde azaldığı gözlenmiştir. Bunun nedeni ise uygulanan daraltıcı maliye politikasıdır. Çünkü 5 Nisan 1994 Kararları çerçevesinde mali disiplinin sağlanması amacıyla kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi, beraberinde sosyal harcamaların azalmasını doğurmuştur. Oysa 1999 ekonomik krizi, 2000/2001 ekonomik krizi, 2008/2009 küresel ekonomik krizi, 2018/2019 kur ve borç krizi ve 2020 Covid-19 pandemi krizi ise sosyal harcamaların arttığı dönemler olmuştur.

1999 ekonomik krizinde sosyal harcamaların artmasının tek nedeni ise sadece yaşanan kriz ortamı olmamıştır. Çünkü meydana gelen 17 Ağustos Gölcük depremi ve devam eden depremler sağlık harcamaları ve sosyal hizmet harcamalarının GSYH içindeki payının artmasına sebep olmuştur. 2000/2001 krizi ise Türkiye ekonomisi için bir yıkım dönemi olmuş, artan işsizlik ve yoksulluk sosyal harcamalara ekstra ağırlık verilmesini zorunlu kılmıştır. 2002'de göreve gelen 58. hükümetin sosyal politikada değişikliğe gitmesi, sosyal harcamalarda izleyen yıllarda sıçramaya sebep olmuştur. Bu sıçramada IMF'in önerdiği politikalar ile AB uyum sürecinin de kuşkusuz etkisi olmuştur. 2008 yılında ise dünyayı etkisi altına almaya başlayan küresel kriz, birçok ülke gibi Türkiye'yi de 2008'in sonu itibariyle etkisine almıştır. Kriz döneminde sosyal harcamaların GSYH içindeki payında artış yaşanmıştır. Bunun nedeni ise sosyal harcamaların alt bileşeni olan sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarında yaşanan artış olmuştur. 2018/2019 kur ve borç krizi ise finans piyasalarında başlamış, özel sektörde firmaların iflas etmesine neden olarak reel ekonomiye yansımıştır. Reel sektörde etkileri 2019 yılında ortaya çıkmıştır. Bu kriz döneminde de bir önceki kriz döneminde olduğu gibi sosyal harcama ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarında artışlar meydana gelmiştir. Covid-19 pandemi krizi ise sağlık krizi olarak küresel ölçekte başlamış daha sonra ekonomik ve sosyal krize dönüşmüştür. Devletler halk sağlığını virüsün ölümcül etkilerinden korumaya çabalarken aynı

zamanda halkı, salgının getirdiği kısıtlama ve kapanmaların neden olduğu ekonomik etkilerden de korumaya çalışmış ve çalışmaktadır. Bu krizin salgından kaynaklı bir kriz olması sağlık harcamalarını dolayısıyla sosyal harcamaları artmıştır. Ayrıca pandemi döneminde devletin artan işsizlik ve gelir kayıplarının olumsuz etkilerinden toplumu korumak amacıyla sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarına daha fazla gereksinim duyması sonucunu doğurmuştur. Her ne kadar bu dönemde Türkiye'de yapılan sosyal harcamaların bütçe dışı kaynaklardan karşılandığı bilinse de bütçe içinde de sosyal harcamaların artış gösterdiği rakamlardan anlaşılmaktadır. Bu açıdan Türkiye'de Covid-19 pandemi döneminde sosyal devletin gerekliliği olarak sosyal harcamaların artırılmaya çalışıldığı ve toplumu krizin olumsuz etkilerinden korumak amacıyla harekete geçildiği söylenebilir.

İncelenen kriz dönemlerinden sadece 1994 krizinde sosyal harcamalar azalırken, diğer tüm kriz dönemlerinde sosyal harcamalar artmıştır. Sosyal harcamaların azalması kriz dönemlerinde var olan sosyal sorunları daha da derinleştirirken, artırılması kalıcı bir şekilde sorunların çözülmesine yardımcı olmasa dahi krizin yükünü kısmen de olsa hafifletebilmektedir. Bu nedenle olağanüstü dönemlerden ziyade olağan dönemlerde yapılacak düzenlemeler ile kalıcı çözümler üretilmesi gerekmektedir. Ayrıca olağanüstü dönemlerin de Türkiye gibi ekonomisi kırılgan bir ülkede her zaman olabileceği dikkate alınarak buna yönelik özel planlamaların yapılması, bu planlamalar esnasında ise her krizin aynı etkiye sahip olmayacağının bilinmesi gerekmektedir. Unutulmaması gereken kriz dönemlerinin en büyük mağdurlarının krizi fırsata çeviremeyen halkın büyük bir kesimi olduğu gereceğidir.

KAYNAKÇA

Abanoz, İ. N. (2012). *Ekonomik Kriz, Kapitalizm ve Suç*. Legal Yayıncılık: İstanbul.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021b). "2020 Yılı Faaliyet Raporu". Erişim: 24.02.2022, https://www.aile.gov.tr/media/73627/2020-faaliyet-raporu.pdf

Akcay, Ü. ve Güngen, A. R. (2019). "The Making of Turkey's 2018-2019 Economic Crisis", Working Paper, No. 120/2019, Hochschule für Wirtschaft und Recht Berlin, Institute for International Political Economy (IPE), Berlin. Erişim: 14.03.2022, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/200182/1/1667890263.pdf

Aktan, C. C. ve Şen, H. (2001). "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri". *Yeni Türkiye Dergisi*, 42 (Ekonomik Kriz Özel Sayısı II), 1225-1230.

Aktaş, E., Tuncer, İ. ve Aydın, M. (2010). *1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Türkiye Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri.* Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 14588, Erişim: 20.10.2020, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/14588/

Alpagu, H. (2018). "Krizlerin Ekonomideki Yeri". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 1148-1167.

Apak, S. (2009). "1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41, 6-16.

Apergis, E. ve Apergis, N. (2021). "The Impact of COVID-19 on Economic Growth: Evidence from a Bayesian Panel Vector Autoregressive (BPVAR) Model". *Applied Economics,* 53 (58), 6739-6751.

Avelino, G., Brown, D. S. ve Hunter, W. (2005). "The Effects of Capital Mobility, Trade Openness, and Democracy on Social Spending in Latin America, 1980-1999". *American Journal of Political Science,* 49 (3), 625–641.

Ay, A. ve Karaçor, Z. (2006). "2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 67-86.

Aydın, M. K. ve Aksoy, Ö. (2015). "Türkiye Ekonomisi: Kendi Krizlerinden Küresel Finans Krizine". *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 1-22.

Aydın, M. ve Erdoğdu, M. M. (2008). "Mali Krizlerde Vergi Politikası: 1989 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi". *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (3-6), 79-100.

Batırel, Ö. F. (1995). "1994 Ekonomik Krizinin Kamusal Temelleri ve 1995 Önlemleri". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11-12-13, 95-100.

Bilge, O. (2010). *Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri*. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü: Ankara.

Boratav, K. (2019). "Krugman'ın Senaryosu ve Türkiye Krizi". *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 285-292.

Bozdağlıoğlu, E. ve Yılmaz, M. (2017). ""Türkiye'de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme". *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2 (3), 1-20.

Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika.* İletişim Yayınları: İstanbul.

Buğra, A. ve Adar, S. (2007). "Türkiye'nin Kamu Sosyal Koruma Harcamalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi". *Sosyal Politika Forumu*, Erişim: 07.03.2021, https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/T%C3%BCrkiye%E2%80%99nin%20Kamu%20Sosyal%20Koruma%20Harcamalar%C4%B1n%C4%B1n%20Kar%C5%9F%C4%B1la%C5%9Ft%C4%B1rmal%C4%B1%20Bir%20Analizi%20%282007%29.pdf

Bulut, R. ve Pınar, Ç. (2020). "Covid-19 Pandemisi Döneminde Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik". *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 217-225.

Catullo, E. (2017), "Early Warning Indicator for Crises in an Agent-Based Macromodel". M. Gallegati, A. Palestrini, A. Russo (Ed). in *Introdoction to Agent-Based Economics*, Elsevier, Academic Press: London.

Cazan Cafiu, D. ve Cucos Saracu, A. F. (2013). "The Economic Crisis – Meanings and Significations Causes and Solutions". *Economics and Applied Informatics*, 2, 21-24.

Çalcalı, Ö. (2019). "Türkiye'de Kamu Eğitim Harcamalarının Gelişimi ve OECD Ülkeleri ile PISA Etkinlik Karşılaştırması". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 449-474.

Çetin, İ. (2019). "Sosyal Harcamaların Arz ve Talep Yönlü Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 79-92.

Delice, G. (2003). "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 57-81.

Doğan, A. (2011). *Küresel Açlık Sorunu ve Sosyal Adalet*. Dergâh Yayınları 449, Dergâh Yayınları: İstanbul.

Draschl, D. C. (2019). Selbstürberschätzung und Herdenverhalten: Eine Gemeinsame Betrachtung Zweier Beschränkt Rationaler Phänomene. Masterarbeit, Karl-Franzens-Universität Graz, Österreich.

Dufour, M. ve Orhangazi, Ö. (2009). "The 2000–2001 Financial Crisis in Turkey: A Crisis for Whom?". *Review of Political Economy*, 21 (1), 101-122.

Dursunoğlu, A. (2009). *Teori ve İlişkileri ile Global Ekonomik Kriz*. Çizgi Kitabevi: Konya.

Eğilmez, M. (2011). *Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi*. Remzi Kitabevi: İstanbul.

Eğilmez, M. (2017, 20 Haziran). "Türkiye Ekonomisi ve Kriz". Erişim: 10.03.2021, https://www.mahfiegilmez.com/2017/06/turkiye-ekonomisi-ve-kriz.html

Eğilmez, M. (2019, 7 Nisan). "Krizden Çıkışın Anahtarı". Erişim: 12.03.2022, https://www.mahfiegilmez.com/2019/04/krizden-cksn-anahtar.html

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2003). *Ekonomi Politikası*. (4. Baskı). Om Yayınevi: İstanbul.

Erdem, E. ve Tuğcu, C. T. (2013). "Türkiye'de Finansal Yapı, Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları". M. Toprak ve N. Çatalbaş (Ed). içinde *Türkiye Ekonomisi*. Yayın No: 2895, Anadolu Üniversitesi Yayını: Eskişehir.

Erdoğdu, M. M. (2008). "Türkiye'de Sosyal Bütçe ve Gelişimi". A. Buldam (Ed). içinde *Türkiye'de Sosyal Bütçe - Nasıl Yapılıyor? Nasıl İzlenir?*, (s. 1-152), TESEV Yayınları: İstanbul.

Ersöz, H. (2003). "Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 53 (2), 119-144.

Ertuğrul, C., İpek, E. ve Çolak, O. (2010). "Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (13), 59-72.

Espuelas-Barroso, S. (2010). "The Determinants of Social Spending in Spain, 1950-1980, Are Dictatorships Less Redistributive?". Working Papers in Economics 240, Universitat de Barcelona, Erişim: 12.05.2022, https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.871.4220&rep=rep1&type=pdf

Eurostat (2021). *Social Protection (ESSPROS)* – Overview. Erişim: 07.03.2021, https://ec. europa.eu/eurostat/web/social-protection

Gaytancıoğlu, S. (2010). "Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye'de 1994 Krizi". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 139-146.

Gök, S. (2010). *Ekonomik Krizin Çalışanlar Üzerine Etkisi: Bireysel, Örgütsel ve Sosyal Açıdan Bir Araştırma.* Beta Basım Yayım Dağıtım: İstanbul.

Göze Kaya, D. ve Durgun Kaygısız, A. (2015). "2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11 (26), 171-194.

Güloğlu, B. ve Altunoğlu, E. (2002). "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri". *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 27, 107-134.

Hausmann, R., Rodriguez, F. R. ve Wagner, R. (2006). "*Growth Collapses*". CID Working Paper No. 136, Erişim: 12.03.2021, https://www.hks.harvard.edu/centers/cid/ publications/faculty-working-papers/growth-collapses.

Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2011). "Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 155-168.

Hezam, İ. M. (2021). "COVID-19 and Unemployment: A Novel Bi-Level Optimal Control Model". *Computers, Materials & Continua*, 67 (1), 1546-2226.

International Labour Organization (2011). *The Global Crisis: Causes, Responses and Challenges*. International Labour Office: Geneva.

İpek, M. (2015). "Yeni Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Yardım Paradoksu". *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 1 (Nisan), 77-104.

Kabadayı, B. (2013). *Konjonktür Dalgalanmaları ve Ekonomik Krizler Perspektifinde Dünya Ekonomileri ve Türkiye: Uygulama ve Analiz.* Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.

Karabulut, Ş. ve Saraç, Ö. (2020). "İktisadi ve Mali Krizlerin Anatomisi: Krizler Tarihi Üzerine Kısa Değerlendirmeler". *İzmir İktisat Dergisi*, 35 (2), 375-401.

Karadağ Duymazlar, Y. (2021). "Public Transfer Expenditures in Combatting the Economic Impact of COVID-19 Pandemic: Turkey Case and Policy Suggestions". B. Açıkgöz and İ. A. Acar (ed.) in *Pandemnomics: The Pandemic's Lasting Economic Effects*, Accounting, Finance, Sustainability, Governance & Fraud: Theory and Application (p. 99-116), Springer: Singapore.

Karluk, R. (2009). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*. (12. Basım). Beta Basım: İstanbul.

Kayalıdere, G. ve Şahin, H. (2014). "Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 56-76.

Kaymaz, V. (2018). "OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların Belirleyicileri". *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4 (2), 118-130.

Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009).* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi: İstanbul.

Keskin, H., Kiriş, H. M. ve Şentürk, C. (2006). "2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 4, 46-73.

Keynes, J. M. (2008). *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi.* U. S. Akalın (çev.), Kalkedon Yayınları: İstanbul.

Koch, L. ve Chaudhary, M. A. (2001). "February 2001 Crisis in Turkey: Causes and Consequences". *The Pakistan Development Review*, 40 (4 Part II), 467-486.

Koyuncu, M. ve Şenses, F. (2004). "*Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri*". Ekonomik Araştırmalar Merkezi Araştırma Raporları 04/13, Erişim: 12.11.2021, https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series04/0413.pdf

Lenger, A. (2019). "Türkiye Ekonomisinin 2019 Krizi: Neo-Liberalizm, Yapısal Reformlar, Yeni Bağımlılık, vs.". *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 271-284.Macovei, M. (2009). "Growth and Economic Crises in Turkey: Leaving Behind a Turbulent Past?". *European Economy - Economic Papers 386*, Erişim: 22.12.2021, https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication16004_en.pdf

Maliye Bakanlığı (1996a). *1996 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Maliye Bakanlığı (1996b). *1997 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Maliye Bakanlığı (2005). *2006 Yılı Bütçe Gerekçesi*. Gurup Matbaacılık A.Ş.: Ankara.

Maliye Bakanlığı (2006). *2007 Yılı Bütçe Gerekçesi*. Gurup Matbaacılık A.Ş.: Ankara.

Maliye Bakanlığı (2012). 2013 Yılı Bütçe Gerekçesi. Erişim: 06.01.2022, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/04/2013-ButceGerekcesi_2013. pdf

Maureen L. ve Marijn V. (2010). "Financial Crises and Social Spending: The Impact of the 2008-2009 Crisis". World Bank, Erişim: 11.05.2022, https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12965

Mauro, B. W. (2020). "Macroeconomics of the Flu". W. McKibbin ve R. Fernando (ed). in *The Economic Impact of COVID-19,* (p. 31-36), Centre for Economic Policy Research: London.

Mayoral, F. M. ve Nabernegg, M. (2014). "Determinants of Social Spending in Latin America. A Dynamic Panel Data Error-Correction Model Analysis". 21. Encuentro de Economía Pública, Universitat de Girona, Erişim: 12.05.2022, https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5191814

Mishkin, F. S. (1996). "*Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective*". NBER Working Paper 5600, Erişim: 10.03.2021, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5600/w5600.pdf

Muhasebat Genel Müdürlüğü. (2022). "Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri". Erişim: 10.05.2022, https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri

Obstfeld, M. (2009). "International Finance and Growth in Developing Countries: What Have We Learned?". *IMF Staff Papers,* 56, 63-111.

OECD (2010). *Sozialausgaben in OECD Factbook 2010: Economic, Environmental and Social Statistics,* OECD Publishing: Paris.

OECD (2016). *OECD Factbook 2015-2016: Economic, Environmental and Social Statistics.* OECD Publishing: Paris. Erişim: 07.03.2021, http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2015-en

Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2010). "Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 29 (2), 1-22.

Orhangazi, Ö. (2019). "Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları, Finansal Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri". Mülkiye Dergisi, 43 (1), 111-137.

Orhangazi, Ö. & Yeldan, A. E. (2021). "The Re-making of the Turkish Crisis". *Development and Change, International Institute of Social Studies*, 52 (3), 460-503.

Önder, İ. (2009). "Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 42, 12-25.

Örnek, İ. ve Taş, S. (2001). "Türkiye'nin Makroekonomik Yapısına Yönelik Genel Bir Değerlendirme ve Krizin Nedenleri: Sistemik Kriz Kanallarının Tanımlanması ve Sistemik Krizden Korunma Yolları". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 229-245.

Özçiçek, Ö. (2007). "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Döviz Kuru Enflasyon İlişkisi". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 71-80.

Özdemir, S. (2005). "Başlangıcından Günümüze Refah Devletlerinde Sosyal Harcamaların Analizi". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 153-204.

Özker, A. N. ve Esener, Ç. (2009). "Türkiye'de Bir Kamu Harcaması Olgusu Olarak Eğitim Harcamaları: Örnek Ülkeler ile Yakın Dönem Karşılaştırma". *Mevzuat Dergisi*, 142, Erişim: 20.11.2021, http://www.mevzuatdergisi.com/2009/10a/02.htm

Rawdanowicz, L. (2010). "*The 2008-09 Crisis in Turkey: Performance, Policy Responses and Challenges for Sustaining the Recovery*". OECD Economics Department Working Papers, No. 819, OECD Publishing, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-2008-09-crisis-in-turkey_5km36j7d320s-en.

Pires, M. C. C., Goto, F. ve Rocha, B. (2010). "Fiscal Policy in Times of Crisis: Macroeconomic Effects of the Primary Surplus". *Cepal Review*, 102, 135-150.

Schmähl, W. (2009). *Soziale Sicherung: Ökonomische Analysen*. VS Verlag für Sozialwissenschaften: Wiesbaden.

Spremann, V. K. (1990). "Asymmetrische Information". *Zeitschrift für Betriebswirtschaft*, 60(5/6), 561-586.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020). "2021 Yılı Bütçe Gerekçesi", Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri. Erişim: 15.03.2021, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/2021_butcegerekcesi_ 21052021.pdf

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021a). "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler". Erişim: 07.11.2021, https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021b). "2022 Yılı Bütçe Gerekçesi". Erişim: 17.02.2022, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022_Yili_Butce_ Gerekcesi.pdf

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022). "2021 Büyüme Birinci Çeyrek". Erişim: 10.05.2022, https://www.sbb.gov.tr/2021-buyume-birinci-ceyrek/

Şanlı, O. (2021). "Türkiye'de 1994, 2001 ve 2018-2021 Kur Krizlerinin Yeni Nesil Kriz Teorileri Çerçevesinde İncelenmesi". *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 117-158.

Şeker, M. (2011). *Yerel Yönetimlerde Sosyal Bütçeyi İzleme Raporu*. TESEV Yayınları: İstanbul.

Şeren, G. Y. ve Geyik, O. (2021). "Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamaları: 2000'li Yıllardan Günümüze Gelişim ve Değişim Temelinde Genel Durum". *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (2), 211- 234.

TCMB (2022). "Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Döviz Kurları". Erişim: 12.03.2022, https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html

Toprak, D., Ağcakaya, S. ve Gül, H. (2016). "Sosyal Devlet Yaklaşımı Açısından Türkiye'de 1980 Sonrası Eğitim Harcamalarının Analizi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 123-165.

Tuncay, T (2021). "Sosyal Politika". T. Küçükcan (Ed). içinde *COVID-19 Pandemisine İlişkin Toplumsal Etkenler*, (s. 76-85), T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı: Ankara.

TÜİK (2021a). "Toptan Eşya Fiyat Endeksi (1994=100)". Erişim: 14.12.2021, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1

TÜİK (2021b). "Tüketici Fiyatları Endeksi Sonuçları ve Değişim Oranları (1994=100)". Erişim: 14.12.2021, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1

TÜİK (2022a). "İşgücü İstatistikleri, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2021". Erişim: 17.02.2022, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2021-45643&dil=1#:~:text=T%C3%BCrkiye%20genelinde%2015%20ve%20daha,%11%2C2%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.

TÜİK (2022c). "Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık 2021". Erişim: 28.02.2022, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548

TÜİK (2022d). "Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Bölgesel Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranları, 22.07.2021". Erişim: 15.03.2021, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107

TÜİK (2022e). "1987 Temel Yıllı Tüketici Fiyatları Endeks Rakamları". Erişim: 24.04.2022, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106

TÜİK (2022f). "Tüketici fiyat genel endeksi ve değişim oranları (1994=100) (*), 1994 – 2017". Erişim: 24.04.2022, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106

Tüleykan, H. (2016). "Faiz Dışı Fazla ve Bazı Bütçe Verileri Arasında Nedensellik İlişkisi". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 301-322.

Tüleykan, H. ve Parlak, M. A. (2018). "Türkiye'de Kamu Kesiminin Eğitim Harcamalarının Değerlendirilmesi". *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 6 (2), 34-53.

Türel, O. ve Voyvoda, E. (Ed.) (2011). *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım 2008-2009*. (3. Basım). Yordam Kitabevi: İstanbul.

Ural, M. (2003). "Finansal Krizler ve Türkiye". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 11-29.

Varlık, C. (2006). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Sermaye ve Akımlardaki Ani Durmalar ve Makroekonomik Etkileri". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 76-116.

Voyvoda, E. ve Yeldan, A. E. (2020). "COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi", Ö. F. Çolak (Ed). içinde *Salgın Ekonomisi*, (s. 190-220), Eflatun Yayınevi: Ankara.

WHO (2020a). WHO Statement Regarding Cluster of Pneumonia Cases in Wuhan, China. Erişim: 09.02.2022, https://www.who.int/china/news/detail/09-01-2020-who-statement-regarding-cluster-of-pneumonia-cases-in-wuhan-china

WHO (2020b). WHO Director-General's Statement on IHR Emergency Committee on Novel Coronavirus (2019-nCoV). Erişim: 09.02.2022, https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-statement-on-ihr-emergency-committee-on-novel-coronavirus-(2019-ncov)

WHO (2020d). "WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19". Erişim: 09.02.2022, https://www.who.int/director-general/speeches/ detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19--3-april-2020

World Bank (2021). "Turkey Economic Monitor, April 2021: Navigating the Waves". Erişim: 21.02.2022, http://hdl.handle.net/10986/35497

Yay, S. (2015). "Tarihsel Süreçte Türkiye'de Sosyal Devlet". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 3 (9), 147-162.

Yentürk, N. (2009). *Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Kılavuzu 2009-2010-2011*. İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi, Erişim: 07.03.2021, https://stk.bilgi.edu.tr/media/cd/10/doc/ekokuma01Sosyalkoruma.pdf

Yereli, A. B., Kobal, İ. ve Köktaş, A. M. (2010). "Türkiye'de Sağlık Harcamalarını Artıran Faktörler". 8. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 28-31 Ekim 2010, Erişim: 09.08.2021, http://ahmetburcinyereli.com/BEYKON10.pdf

Yorgun, S. (2020). "Covid-19 Salgını'nın Sosyal Politikalara Etkileri". D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorğun (Ed). içinde *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, (s. 100-113), İstanbul Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.

Yorulmaz, R. (2018). "ABD Yaptırımları ve Kur Krizinin Bölge Ekonomilerine Yansımaları". *Orta Doğu Araştırma Merkezi*. Erişim: 12.03.2022, https://www.sutso.org.tr/uploads/images/files/arastirmalar/218_tr_1.pdf.

Yeldan, E. (2021). "Salgının Ekonomik Yaşama Etkileri". *Fiscaoeconomia*, 5 (2), 793-800.